

УДК 821.161.3

<https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2021.232708>Людмила Прахарэнка*

ЛІНГВІСТЫЧНЫ АСПЕКТ ЛІРЫКІ А. ПЫСІНА

Артыкул прысвечаны адной з важных праблем у філалогіі. Праведзена работа па выяўленні моўных сродкаў стварэння паэтычных вобразаў у творчасці А. Пысіна – аднаго з самых прыкметных беларускіх паэтаў другой паловы XX стагоддзя.

Частковы лінгвістычны аналіз даў багаты матэрыял для вызначэння ролі пысінскіх эпітэтаў, метафар, розных пераносных значэнняў слова ў паэтычным кантэксце. Звернута таксама ўвага на трапныя апісальныя выразы, лаканізм і змястоўнасць, ёмістасць і крылатасць паэтычнага выказвання А. Пысіна.

Задачай гэтага даследавання з’яўляецца выявіць месца паэтычнага слова ў кантэксце, яго значэнне ў змесце выказвання, характар гэтага значэння, семантычную спалучальнасць з іншымі словамі і інш.; на асобных вершах прасачыць пошукі аўтарам патрэбнага слова для найбольшай эансавай дакладнасці і вобразнасці выказвання.

Былі выкарыстаны наступныя метады даследавання: апісальны, кантэкстнага аналізу. Матэрыялам даследавання паслужылі моўныя сродкі паэтычнага вобраза ў лірыцы А. Пысіна.

Змест разгледжаных вершаў А. Пысіна, характар іх лінгвістычнай інтэрпрэтацыі выключна важныя і ў плане выхавання ў вучняў (студэнтаў) пачуццяў грамадзянскасці, патрыятызму і іншых станоўчых якасцей асобы.

Ключавыя словы: эпітэт; перыфраза; параўнанне; аксюмаран; форма слова; фразема.

Prakharenka Liudmila. Linguistic aspect of A. Pysin’s lyrics.

The article is devoted to one of the important problems in Philology. Research was carried out to identify linguistic means of creating poetic images in the works of A. Pysin, one of the most famous Belarusian poets of the second half of the twentieth century.

Partial linguistic analysis gave rich material for determining the role of Pysin’s epithets, metaphors, various figurative meanings of the word in poetic context. Also attention is drawn to the apt descriptive expressions, conciseness and richness of content, capacity and soaring poetic expressions of A. Pysin.

The content of the considered poems by A. Pysin and the nature of their linguistic interpretation are extremely important in terms of educating pupils (students) such feelings as citizenship, patriotism and other positive qualities of the individual.

The purpose of this study is to identify the place of a poetic word in the context, its meaning in the content of the expression, the nature of this meaning, semantic compatibility with other words, etc.; trace the author’s search for the right word for the greatest semantic accuracy and imagery of expression.

The following research methods were used: descriptive, contextual analysis. The material of the research was the linguistic means of the poetic image of the lyricist A. Pysin.

A textual analysis of A. Pysin’s lyrics helps to better understand the meaning of individual figurative images of works, reveals the possibilities of the vocabulary of the language to improve the harmony of the ideal and material in the field of poetry.

An analysis of the texts of poems shows the poet’s careful concern for the accuracy of the word in his poetry. Many laconic figurative statements of A. Pysin are easy to remember, emotionally impressive and can be perceived as winged sayings.

The linguistic analysis of only a small part of the poems involves the wide use and variety of linguistic means to create highly poetic images that are impressive and memorable. These are, first of all, epithets, metaphors, paraphrases, phrases and other fixed expressions.

Keywords: epithet; periphrasis; comparison; oxymoron; word form; phrase.

Аляксей Васільевіч Пысін – “адзін з самых трапяткіх беларускіх паэтаў” [Коўтун 1987, с. 11]. Ён не меў дыплама аб высокай адукацыі, бо кінуў вучобу ў Камуністычным інстытуце журналістыкі ў Мінску і паехаў працаваць у раённую

* Людмила Прахарэнка, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай і рускай філалогіі Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна (Мазыр, Рэспубліка Беларусь); e-mail: lydmilavaleriavna@gmail.com.

газету на Беласточчыне, у гарадок Беласток. І атрымалася так, што, падобна Янку Купалу, А. Пысін усё ж прайшоў свой універсітэт, прычым вучыўся “на трох факультэтах адразу: матчынай мовы, народнай песні, народнага жыцця” [Карамазыў 1989, с. 8]. Ён належыць да паэтаў ваеннага пакалення, увогуле пакалення, “якое вынесла на сваіх плячах наймаверны цяжар адказнасці за лёс планеты, палегла на невядомых вышынях і ў братніх магілах”, якое “вайна навучыла глядзець на свет неардынарна, бачыць яго не праз ружовыя акулеры” [Мішчанчук 1992, с. 79].

Паэзія А. Пысіна, як сцвярджаюць літаратуразнаўцы, – гэта паэзія памяці. Па складу мыслення ён – “прадстаўнік медытатыўнай лірыкі, інтэлектуальны пры знешняй прастаце паэт” [Шпакоўскі 1978, с. 58.].

Гэты паэт быў нястомным хадаком у жыцці, затое ўсе цяжкія дарогі – спачатку штодзённа па 8 кіламетраў туды і назад у старэйшыя класы школы, потым тысячы кіламетраў дарог ваенных і яшчэ тысячы клопатных дарог карэспандэнта раённых і абласных газет – прывялі яго ў “сабор, якім называецца высокая народная паэзія” [Карамазыў 1989, с. 7].

Станаўленне паэта ішло павольным крокам. Ён не спяшаўся выносіць на агляд свае думкі, пачуцці, перажыванні і імкненні, свой погляд на праявы жыцця, часу. Вялікая патрабавальнасць да сябе, адказнасць за выказанае слова, сціпласць і цвёрдая ўпэўненасць гучаць з вуснаў ужо сталага паэта:

Філолагам вядома сутнасць слоў

І залежы ўсіх моўных анамалій.

А я зноў бачу глыбіню пластоў,

Што мы лапатай і штыком капалі [Пысін 1989, с. 145].

Так, філолагамі многа зроблена ў такой складанай, загадкава-таямнічай і прыцягальнай грамадскай з’яве, як мова. У тым ліку вызначаны і сродкі, якія дапамагаюць пісьменнікам ствараць яркія вобразы і праз іх выяўляць сваю ацэнку жыццёвых фактаў, свае адносіны да іх.

Гэта тыпы сэнсавых значэнняў слоў, розныя мастацкія трыпы: *эпітэт, параўнанне, метафара, уасабленне, алегорыя, сімвал, метанімія, сінекдаха, гіпербала, іронія* і інш.

Узмацняць вобразна-выяўленчыя магчымасці вершаванай мовы прызваны таксама элементы паэтычнага сінтаксісу, так званыя стылістычныя фігуры: інверсія, паралелізм, паўтор, анафара, эпіфара, шматзлучнікаваць, бяззлучнікаваць, градацыя, шматпрыназоўнікаваць, рытарычнае пытанне, рытарычны зваротак, рытарычны вокліч, умаўчанне і інш. “Увогуле дзіўная рэч літаратура. Не на сваім месцы слова ў сказе – і ад усяго сказа патыхае фальшам. У матэматыцы ад перастаноўкі складаных сума не мяняецца, у літаратуры – мяняецца. Гэта мы павінны памятаць” [Навуменка 1978, с. 136].

Тэксталагічны аналіз лірыкі А. Пысіна дапамагае лепш зразумець сэнс асобных вобразных малюнкаў твораў, раскрывае патэнцыяльныя магчымасці слоўнікавага складу мовы для ўдасканалення гармоніі ідэальнага і матэрыяльнага ў сферы паэзіі.

Чытаючы і перачытваючы вершы паэта, зноў і зноў міжволі ўзнаўляецца здзіўленне ўменнем лаканічна перадаць напружанасць падзей, сцісла апісаць адчуванні, навакольныя праявы свету, жыцця.

Высакавольтная спякота

Б’е ў скроні, бы электраток.

Ці ёсць там дзе на дне балота

Вады глаток? [Пысін 1989, с. 132]

Новазнойдзены эпітэт, параўнанне, гіпербала, рытарычнае пытанне – вось толькі некаторыя з тых згусткаў моўнай матэрыі, якая актывізуе мысленне, уяўленне.

Згусткам прыкладаў выкарыстання ў невялікім вершы моўнага матэрыялу ў багатым дыяпазоне выяўленчых сродкаў можна лічыць верш “Танцуюць недарэмна ўсё ж ад печы ...” [Пысін 1989, с. 136].

Стылістычнае выкарыстанне фраземы *танцаваць ад печы*, перыфраза *вясковы чарадзеі* (пячнік), рытарычны вокліч *як ззяе печ*, адухаўленне (*заржэ* полымя), метафары (*уздыбіцца* агонь, *легчы* цагліне), эпітэты (*святая* цішыня, *зняважлівая* сажа), аксюмаран (*без хмурынкі быў вясёлы* твар) – усе разам перадаюць багатую гаму радаснага перажывання будняга хатняга свята – першага запальвання агню ў новай печы.

Паэт у звычайнай плыні будзённага жыцця заўважае тое, над чым звычайна мы не задумваемся. Так, ён заўважае “*галоўкі клёнаў залатых*”, якія прабіліся “*праз ічыліны ўздыбленай панелі*” [Пысін 1989, с. 142]. Нялёгка ім, але яны паднялі “*сабой пліту асфальту і ўсе сляды, што кожны тут пакінуў*”, часта спяшаючыся “*на спатканне так, што мог Зямлі парушыць раўнавагу*”. Гумарыстычныя заўвагі пра парушэнне зямной раўнавагі, фантазія наконт падняцця слядоў, “*што кожны тут пакінуў*” і ценяў “*хмар густых*” і г. д., выказаныя ў плане спакойнай медытацыі без асаблівых паэтычных адметнасцей. Хіба толькі можна адзначыць гіпербалу “*зямлі парушыць раўнавагу*” і эпітэты *густых* (хмар), *залатых* (клёнаў). Тут праявілася майстэрства паэта звычайнымі словамі стварыць вобраз носьбітаў нязломнай жыццёвасці прыроды.

У вершах А. Пысіна шляхам арыгінальнага спалучэння слоў, выкарыстання розных трыпаў – сэнсавых пераносаў слоў часта зафіксавана глыбокая думка пра невычэрпнасць пазнання свету, шматграннасць пераўтварэнняў рэчаў і падыходаў да іх сутнасці “*ўладара прыроды*”.

У лірыцы А. Пысіна прыкметна выдзяляюцца арыгінальныя выслоўі. Многія радкі вельмі лаканічна і ў той жа час змястоўна, з абагульняючай думкай прыцягваюць увагу да тых ці іншых жыццёвых абставін, падзей, асобных фактаў рэчаіснасці.

Там ішчасце не канчаецца,

Дзе ёсць прычыны для трывог [Пысін 1989, с. 89].

Так рэзюміруе паэт трывогу чаек за сваіх птушанят. Яўнай пагрозы не бачыцца, а з-за гіпатэтычнай не варта так плакаць: птушаняты ж жывыя, і трэба імкнуцца проста папярэдзіць магчымую бяду, абараніць, і гэтым захаваць ішчасце.

Без сонца не гараць вяскі,

Не растуць без дуба жалуды [Пысін 1989, с. 7–8].

Многія сябры загінулі на фронце “*без барод дзядоўскіх*”, іншыя засталіся да канца жыцця з двума-трыма асколкамі ў целе. Гэтыя ж асколкі пагражалі тады будучым праўнукам салдат.

Між ім і мной – няма абрыў,

Бо я не ўсё яшчэ забыў ... [Пысін 1989, с. 160].

Часам, гаворыць аўтар, прадажнік, якому век не вымаліць амністыі, падае руку, толькі – “*з нянавісцю сяброўскай місіі*”. Гэта яшчэ адзін арыгінальны словазварот А. Пысіна – аксюмаран *нянавісць сяброўскай місіі*.

Лес, дзе дрэвам суджана валица,

Не аплаквае сухія пні [Пысін 1989, с. 166].

Страты, страты. Часта без пары “*лісточкі млява жоўкнуць*”: новая бяда, якая засланяе даўною. Яе трэба папярэдджаць:

*“Не спазніся, наша навальніца,
Высакосным ліўнем зазвіні!”*

Добрае даецца не аднекуль,

І благое – не ад цёмных траў [Пысін 1989, с. 225].

Жыццё, асяроддзе, таварышы – усё спрыяе развіццю і добраму, і благому аднолькава. Неабходна гэта помніць. Праяўленне тут раўнавагі – дрэнны выбар. Не віна “цёмных траў”, а саміх людзей у страце давер’я між імі і да іх – “братоў меншых”.

Арол на полі бою

Вартуе сэрца не любое [Пысін 1989, с. 279].

Нельга лічыць жывым сэрца, у якім забіта сумленне “сытасцю, хітрасцю, сквапнасцю, святасцю, хіжасцю і іншай іншасцю”. Толькі чыстае сэрца, мужае, сумленнае варта добрай памяці. І яно толькі такое варта знаходзіць апеку пад крыламі арла.

Мітусні занадта вераб’інай,

Салаўінай мала дабрыні [Пысін 1989, с. 316].

Падобна птушкам, людзі навучыліся лятаць, як бы парадніліся ў гэтым з імі. Толькі не ўсе якасці ў аднолькавай меры перанялі людзі ад свае “крылатае радні” – “... мала дабрыні”.

Размова з вечнасцю – не вечна,

Ды промнем вечнасці – радок [Пысін 1989, с. 332].

Верш прысвечаны памяці Аркадзя Куляшова. “І лес, і поле, і рака” – сааўтары паэта. “З ім акіяны размаўлялі, вяла з ім вечнасць дыялог”. Але гэта не было зычным вечам. У вечнасці пакінуты след паэтам – паэтычны радок. Відаць, так можна сказаць пра кожнага грамадзяніна-працаўніка. Бо шчырая сардэчнасць, праца пакідаюць нязменна добры след.

Мой суддзя – мае сумленне

Прад даллю будучых дарог [Пысін 1989, с. 120].

Герой верша трывожыцца, каб не здраджвала людзям павага да чалавечай асобы, чаго ў жыцці так не хапае.

Хтось бачыць музыку ў сасне

А хтосці – новае карыта [Пысін 1989, с. 150].

Свет поўны тайны, і пазнаць многія рэчы да канца, адрозніць розныя пачаткі ў іх – добра і зла, мёду і яду – задача, пры рашэнні якой не памыліцца б.

Разважаючы над гэтым, паэт прызнаецца: “не ўсё яшчэ вядома мне, не ўсё вядомае адкрыта”. Цікава тут гучыць выраз *не ўсё вядомае адкрыта*. Выходзіць, што многае вядомае – не адкрыта. Выказванне ў выглядзе аксюмарана. Сапраўды, нашы веды пра многае няпоўныя.

Параўнанне, параўнальныя звароты – важны сродак моўнага выражэння.

Сцяжынка на радзіму,

Як нітка без вузла.

Вось яно, пысінскае параўнанне. Колькі трэба прайсці жыццёвых дарог, пераадолець цяжкасцей, каб так, адным назоўнікавым словазлучэннем, выказаць усю глыбіню вялікага сэнсу чалавечага быцця, шчымлівага пачуцця прывязанасці да родных мясцін. Дарога дадому – лёгкая, хоць можа быць і доўгаю, ухабістаю ці якой іншай па фізічнай характарыстыцы [Пысін 1989, с. 203].

Глыбокая лірычнасць, вобразнае бачанне свету, асобных праяў прыроды выклікала да жыцця тонка падмечаны эпітэт у вершы “Рачулка рыжая ў пасцелі ...” [Пысін 1989, с. 205].

Рачулка рыжая ў пасцелі

*Заснула, як дзяўчо.
І душина ёй пасля мяцеліц –
Паказвае плячо.*

Маленькая рачулка ў нізкіх берагах часта сапраўды рыжая, бо такую афарбоўку надае ёй балотная іржа, наяўнасць балотнай руды. І параўнанне *як дзяўчо* надае больш лірычнай каларытнасці: на адкрытым вятрам месцы снег не затрымаўся на гладкім лёдзе.

Надзвычай па-сучаснаму гучаць паэтычныя радкі А. Пысіна пра добры і блгі пачатак у чалавеку, які з’яўляецца неадрыўнай часцінкай живога свету, пра неабходнасць абачліва адносіцца да прыроды як асновы і будучага існавання чалавецтва.

*Добрае даецца не аднекуль,
І благое – не ад цёмных траў.
Даўною зласлівасць к чалавеку
Шчанюком прымае ваўкадаў [Пысін 1989, с. 225].*

Эпітэт *цёмных* (траў) выступае з новым значэннем: *атрутных, ядавітых*. А першыя два радкі можна лічыць крылатым выразам, афарызмам. Гэта вынік назіральнасці і глыбокага аналітычнага асэнсавання жыцця чалавека і прыроды.

І далей з абуральнай іроніяй гаворыць паэт пра рэпутацыю чалавека ў іншых прадстаўнікоў живога свету. Важную ролю тут адыгрывае інтанацыя, рытарычны вокліч:

*Паспрабуй вярні цяпер давер’е!
Нават жаўтароты верабей
Перад паішчай звера чысціць пер’е!
Ад цябе ж адлётвае далей.*

Іронія выражаецца праз неадэкватныя паводзіны “*жаўтаротага вераб’я перад паішчай звера*” і перад чалавекам: для вераб’я звер і чалавек – паняцці наадварот.

Паэзія лірычна-светлага, лірычна-ружовага колеру характарызуецца таксама сваімі моўнымі асаблівасцямі.

*Потым купіну даілі
Пад маўкліваю сасной:
Журавіны ў донцы білі,
Бы ружовы сырадой [Пысін 1989, с. 242].*

Такія радкі гучаць звонка, шырока і бесклапотна-гарэзліва. Іншасказальнасць (*купіну даілі – журавіны бралі*), параўнанне (частае кіданне спелых журавін у вядро нагадвае струю ружовага малака). А сасна замілавана сцішылася над гэтай ідыліяй, яна – *маўклівая*, моўчкі перажывае радаснае сузіранне.

А яшчэ ж над усім гэтым ёсць воблакі і цені ад іх, ласкавае сонца.
Збоку там стаяла сонца.

*Набягалі і плылі
Цені возера па соснах,
Цені соснаў па зямлі.*

У заключнай страфе – свае сродкі вобразнасці: метафары (*набягалі, плылі цені*), паўторы.

У глыбокай медытацыі А. Пысін імкнецца пранікнуць розумам у тайны абнаўлення жыцця, як нішто зусім бяследна не знікае, выступае ў іншай форме існавання матэрыі. Адсюль іншасказальнасць, параўнанні: жыццё чалавека – цвіценне як касцёр, пакінуць сябе ў будучыні – сябе пасеяць па зярнятку.

Узьдзем запаветным хоць на камні

Глыбока ўздыхнём касцьмі:

Жні, нашчадак, жні,

Касой касі

Толькі здуру не тапчы нагамі [Пысін 1989, с. 268].

Аксюмаран *уздыхнём касцьмі*, гранічнасьць выжывання (*узыдзем хоць на камні*), прамы зварот да нашчадка і паўтор – *жні, жні, касі, не тапчы* як бы сумяшчаюць заўтрашняе з сённяшнім. І адным словам грубавата-іранічна абазначана просьба-наказ – *папярэджанне здуру* (не тапчы нагамі).

Тонкая адчувальнасьць магчымасцей спалучальнасьці слоў для арыгінальнага, нестандартнага выражэння забяспечвае паэту стварэнне выключна прыцягальнай вобразнасьці ў сваіх паэтычных радках.

Я гляджу праз гадоў павалоку:

Не гукнуць, не дагнаць, не дайсі.

... Усміхаешся блізка здалёку,

Як зялёная зорка ў лісі [Пысін 1989, с. 273].

Стварэнне аксюмарана *блізка здалёку* (усміхаешся), які сам па сабе ўжо ўражвае, набывае яшчэ большую эмацыянальную афарбоўку дзякуючы градацыйнаму раду дзеясловаў з адмоўем *не*. Такую ж ролю адыгрывае і параўнальны зварот.

Аналіз тэкстаў вершаў паказвае ўважлівы клопат паэта пра дакладнасьць слова ў яго паэзіі. Многія сціслыя вобразныя выказванні А. Пысіна лёгка запамінаюцца, яны эмацыянальна-ўражлівыя і могуць успрымацца як крылатыя выслоўі.

Лінгвістычны аналіз толькі малой часткі вершаў сведчыць пра шырокае выкарыстанне і разнастайнасьць моўных сродкаў для стварэння высокапаэтычных вобразаў, уражлівых і запамінальных. Гэта ў першую чаргу пысінскія эпітэты: *крутая (далячынь), дрымотная (пасцель), бескапытная (дарога), высакавольтная (спякота), лабавое, адбеленае (слова), бяздомнае (святло)*, метафары: *халадок (бярозы), заржэ (польмя), уздыбіцца (агонь)*; перыфразы: *пайсіў сваю дывізію (сканчыць зямны шлях былому салдату), прынесці з дзялянак дарогу (намаціць дарогу бяргвенямі), птушыная босасць (дзяцінства), дрымотная пасцель (пляж), жалезны ксцёр (паляючы самалёт)*; фраземы, іх творчае выкарыстанне *душа баліць, танцаваць ад печы, гордзіеў вузел*; іншыя ўстойлівыя выразы: *шукаць іголку ў стозе сена, хапаць зоркі з неба, хто з мячом прыйдзе, ад мяча і загіне*.

ЛІТАРАТУРА

Карамзаў, В. (1989). Трагедыі лірычныя эпілог. [Ў:] Пысін А. *Збор твораў*. У 2 т. Мінск, т. 1, с. 3–20.

Коўтун, В. (1987). *Крыніца паэзіі: На шляхах эпізацыі*. Кніга для настаўніка. Мінск, 206 с.

Мішчанчук, М. І. (1992). *Ёсць у паэта свой аблог цалінны. Жанрава-стыльвая разнастайнасьць сучаснай беларускай лірыкі*. Мінск, 187 с.

Навуменка, І. (1978). *Кніга адкрывае свет. Літаратурна-крытычныя артыкулы*. Мінск, 302 с.

Пысін, А. (1989). *Збор твораў*. У 2 т. Мінск, т. 1, 399 с.

Шпакоўскі, І. С. (1978). *Узрушанасць. Артыкулы пра сучасную беларускую паэзію*. Мінск, 173 с.

Подано до редакції 01.04.2021 року

Прийнято до друку 25.04.2021 року